

СПЕЦИФІКАЦІЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОРІВНЯННЯ ТА МЕТАФОРИ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Стаття присвячена вивченню особливостей співвідношення метафори і порівняння. Проаналізовано найбільш відомі погляди на співвідношення порівняння та метафори, виявлено спільні та відмінні риси вказаних стилістичних засобів. Особливу увагу приділено висвітленню питання про когнітивні та семантичні механізми створення метафори та порівняння.

Ключові слова: *метафора, порівняння, когнітивна операція порівняння, глибинна структура, поверхнева структура*

Присяннікова Я.М. Спецификация соотношения сравнения и метафоры. – Стаття.

Стаття посвящена изучению особенностей соотношения метафоры и сравнения. Проанализированы наиболее известные точки зрения по вопросу соотношения метафоры и сравнения, выявлены точки соприкосновения и отличия. Особое внимание уделено освещению вопроса о когнитивных и семантических механизмах создания метафоры и сравнения.

Ключевые слова: *метафора, сравнение, когнитивная операция сравнения, глубинная структура, поверхностная структура*

Prosiannikova Ia.M. Specification of simile and metaphor correlation. – Article.

The article is focused on peculiarities of correlation of metaphors and similes. The most distinguished ideas concerning correlation of metaphors and similes were analyzed, common features and differences of these two notions were elicited. Special attention was focused on the issue concerning cognitive and semantic mechanisms of metaphor and simile formation.

Key words: metaphor, simile, cognitive operation of comparison, deep structure, surface structure

Питання про статус художнього порівняння серед інших стилістичних засобів невідворотно веде до вивчення його співвідношення з близькими поняттями, якими є метафора. Поняття метафори та порівняння є беззаперечно близькими, але не тотожними. Психологічні процеси, на основі яких виникає і метафора, і порівняння, формують той спільний фундамент, що об'єднує зазначені стилістичні засоби [15, 34; 10, 222,232]. Інтуїтивне відчуття схожості предметів, явищ, подій в оточуючому світі відіграє важливу роль у практичному мисленні людини, яке знаходить своє матеріальне відбиття у мовленні [3, 8], зокрема поетичному. Людська свідомість здатна не лише ідентифікувати розрізнені у просторі і часі предмети, встановлювати відношення схожості серед представниками одного або різних класів, а також уловлювати спільні риси між абстрактними та конкретними сутностями і переносити онтологічні ознаки з одних на інші, і навпаки [там само].

Послуговуючись твердженням про близькість понять метафора та порівняння, стаття має на меті проаналізувати їх когнітивну та вербальну природу, щоб інвентаризувати їх спільні та відмінні ознаки, встановити характер співвідношення обох понять.

З метою вивчення кореляції метафори і порівняння, перш за все слід встановити стилістичний статус самого художнього порівняння. Складність цього питання об'єктивується у процесі вивчення словникових визначень поняття порівняння. За словниковою дефініцією порівняння є “стилістичний прийом, який полягає у використанні слова (словосполучення, речення) у *непрямому, переносному значенні*” (курсив наш – Я.П.) [12, 559] або “*троп*, який полягає в уподібненні одного предмета до іншого на підставі спільної для них ознаки” [11, 459]. Під тропом слід розуміти мовленнєву конструкцію, “в якій слово або вислів було використано у *переносному значенні* (курсив наш – Я.П.) з метою досягнення більшої художньої образності” [там само, 496]. Ми погоджуємося з тою частиною

словникової дефініції, де йдеться про уподібнення двох (або більше) предметів на основі їх спільної ознаки, і що результатом використання порівняння є збільшення рівня художньої образності. Але запитання викликає “переносне значення” художнього порівняння, через те, що словесні знаки, які озовнюють суб’єкт та об’єкт порівняння постають роздільно у своєму прямому значенні і не створюють нового неподільного інформаційного об’єкта [15, 34]. Художнє порівняння спонукає читача подивитися на суб’єкт порівняння під незвичним для нього кутом зору, але заздалегідь визначеним автором поетичного повідомлення.

Тлумачення метафори, як використання слова у переносному значенні на основі схожості, яка проявляється у будь-якому відношенні між двома предметами або об’єктами [11, 176], узгоджується з загальноприйнятим визначенням тропів як “лексичних зображально-виразових засобів, в яких слово або словосполучення вживаються у перетвореному значенні” [2, 82].

У нашому дослідженні ми визначаємо художнє порівняння як стилістичний прийом заснований на схожості порівнюваних сутностей. Стилiстичний ефект досягається шляхом експлікації часткової подібності суб’єкта та об’єкта порівняння, що уможлиблює нове бачення предмета (суб’єкта порівняння) [12, 183].

Під стилістичним прийомом, слідом за О.М. Мороховським, ми розуміємо способи комбінації мовленнєвих одиниць низького рівня у межах одиниці більш високого рівня, стилістичне значення яких виникає у певному мовленнєвому контексті, оскільки обумовлено синтагматичними відношеннями між мовними одиницями у текстовій тканині поетичного твору [там само, 44]. Отже, художнє порівняння представляє собою стилістичний прийом, в якому суб’єкт, об’єкт порівняння, показчик порівняльного зв’язку, основа порівняння (представлена факультативно) взаємодіють між собою у синтагматичній послідовності поетичного рядка і на парадигматичній вісі поетичного тексту в цілому.

Що ж до специфіки співвідношення метафори та порівняння як стилістичних засобів, то ще за часів античності це питання привертало увагу мислителів. З глибини століть бере свій початок теорія, згідно з якою метафора трактується як скорочене порівняння з урахуванням відсутності покажчика порівняльного зв'язку “ЯК” [1, 180]. Порівняймо судження Деметрія про метафору і порівняння, згідно з якими метафора розуміється як скорочене порівняння, з різницею у тому, що при порівнянні наявні суб'єкт порівняння, який ми описуємо, і об'єкт порівняння, ознаки якого доповнюють ознаковий простір суб'єкта, а “метафора ж замінює назву самого предмета” [там само, с.219]. Окремо філософ зазначає, що порівняння є “розширена метафора. Якщо додати слово “як”, отримаємо порівняння, і зворот стає менш сміливим; без цього слова він буде метафорою і більш ризикованим” [там само, с. 219]). Подібну точку зору підтримує і Цицерон у своєму трактаті “Про оратора III”: “метафора є порівняння скорочене до одного слова” [там само, 216].

Слід зазначити, що й до тепер ця теорія має своїх прихильників, наприклад: “образне значення метафори – це буквальне значення відповідного порівняння”, але з усвідомленням того, що цей погляд на метафору має суттєвий недолік, оскільки представляє глибинне, неявне значення метафори у доступному та очевидному вигляді [6, 181]. Як бачимо, фокус уваги зосереджений на поверхневій структурі стилістичних засобів й повністю оминаються їх когнітивні та семантичні особливості.

Семантичний механізм створення художнього порівняння і метафори полягає у транспонуванні певних ознак на суб'єкт, які здатні його охарактеризувати, однак для художнього порівняння “не є характерним “семантичний вибух”, “миттєве осяяння” – воно (художнє порівняння – П.Я.) “спокійніше”, “стриманіше” і логічніше за метафору” [5, 155]. На відміну від метафори, художнє порівняння “говорить” відкрито про те, на що метафора завуальовано натякає читачу [6, 181]. Це твердження, на нашу думку, вимагає пояснення. Художнє порівняння відкрито говорить про той факт, що між

порівнюваними сутностями є певна схожість, але основа цієї схожості може бути не експлікована у синтагматичному ряді. І в цьому випадку, можуть виникати апперцептивні труднощі при декодуванні художнього порівняння, так само як і при інтерпретації змістової сторони метафори. Проілюструємо це положення наступним прикладом.

У художньому порівнянні *“Their black words more like knives.”* з поетичного тексту Джона Брюса *“The Crows”* ознака, яка становить основу порівняння, не зазначається. При першій спробі інтерпретувати порівняльну пару *“акустичний феномен (слово) – матеріальний артефакт (ніж)”* не вдається знайти ознаки, які б були спільними для зазначених порівнюваних сутностей. Але за умови звернення до загального фонду екстралінгвістичних знань національної свідомості, результат інтерпретації успішно вибудовується. Так, пригадавши прислів'я типу *“Words cut more than swords”*, *“Words are as sharp as a razor”*, в яких об'єктивується основа для порівняння у словесних знаках *cut, sharp*, читач усвідомлює, що основою порівняння виступають фізичні властивості ножа. Ніж є гострим знаряддям, яке у побуті використовують для нарізання будь-чого, а в інших життєвих ситуаціях здатність до розділення поверхневого покрову може завдавати фізичну шкоду. Саме здатність гострої поверхні ножа завдавати болю усьому живому, у тому числі і людині, порівнюється з потенцією слів наносити образу і спричиняти психологічний біль. У такий спосіб читач вибудовує концептуальний базис художнього порівняння *“слова здатні наносити психологічний біль, як ножі - фізичний”*, *“слова і ножі подібні у своїй здатності завдавати болю”*.

Художнє порівняння спрямовує фокус уваги адресата на схожість порівнюваних сутностей, при чому природа схожості носить різний характер. Ознака, за якою встановлюється схожість між порівнюваними сутностями, може бути онтологічно притаманною об'єкту порівняння або приписаною, постійною або змінною [3, 27]. Схожість може бути уявною, яка створюється автором поетичного тексту у певному ментальному стані [8, 252], у такий спосіб художнє

порівняння надає адресатові поетичного повідомлення можливість пройти когнітивними лабіринтами автора. Сміслова специфіка метафори полягає у фіксації тотожності порівнюваних предметів або явищ на основі постійної ознаки, яка розкриває їх сутність [3, 27]. Іншими словами, художнє порівняння є суб'єктивним, оскільки ґрунтується на емоційному уявленні адресанта про світ. Метафора носить у більшому ступені об'єктивний характер, позаяк створюється з урахуванням “істинної сутності предмета” [там само, 28].

Ключовим компонентом, який доповнює семантичний “пазл” взаємовідношень метафори та художнього порівняння і, де коріниться їх відмінність, є їх глибинна структура. За А. Вежбицькою глибинна структура художнього порівняння може бути представлена як “можна сказати, що це могло би бути ...”, у той час як семантична формула метафори має такий вигляд “можна сказати, що це не ..., а ...” [4, 142]. У плані змісту художнє порівняння на відміну від метафори, пом'якшує, частково нівелює протиставлення, суперечливість висловлювання, оскільки вказує на нетотожність гетерогенних порівнюваних сутностей, а лише на їх подібність [5, 152].

Концептуальна схема метафори складається з двох членів “А є В”. Лаконічна схема метафори виключає присутність будь-яких модифікаторів, пояснень або вказування на основу для співставлення. Феномен метафори полягає у її семантичній насиченості, яка не переходить у кількісні показники, тобто відкрито не есплікується у її поверхневій структурі [3, с. 28]. Художнє порівняння представлено у вигляді розгорнутої концептуальної схеми “А подібне до В за ознакою С”, яка складається з порівнюваних сутностей та актуалізованої основи для порівняння [там само].

Найбільш очевидна відмінність між метафорою і порівнянням, на думку Д. Девідсона, полягає у тому, що всі порівняння за своїм змістом відповідають критерію істинності, а більшість метафор не є істинними [6, 185], наприклад: “*aunt nelly was ... / small like a wren*” (J. Berry “The Walnut-cracking Machine”). Так, у поданому прикладі, який ілюструє класичну структурну модель

художнього порівняння, зі суб'єктом, об'єктом, основою порівняння та показником компаративного зв'язку, авторка об'єктивує схожість тітки Неллі з маленькою пташкою кропив'яника. При інтерпретації зазначеного прикладу в адресата не мають виникати апперцептивні проблеми, через те, що експліковані усі члені художнього порівняння. Основа порівняння відкрито вказує на спільну ознаку порівнюваних сутностей, що виключає будь-які інші варіанти інтерпретації. Маленька за зростом та худорлява за статурою жінка уподібнюється до птаха за фізіологічними пропорціями.

Навіть за умови, що читач не має відповідних енциклопедичних знань про птаха кропив'яника, основа порівняння *small* підштовхує його до висновку, що і птаха, інформацією про яку він не володіє, є малою за розмірами. Довідкова інформація про розміри птаха, який є вдвічі меншим за горобця, що належить до базового рівня, і є прототипічним представником класу птахів, дозволяє читачу, враховуючи їх пропорційні співвідношення, створити у своїй уяві образ жінки не просто маленької за зростом та вагою, а взагалі мініатюрної.

Диференціація метафори та художнього порівняння відбувається як у семантичному, так і у структурному аспектах. У структурному плані художнє порівняння представляє собою конструкт, у межах якого порівнювані сутності представлені експліцитно, що значно полегшує інтерпретаційну роботу адресата [8, 256], але це не знижує образотворчий потенціал художнього порівняння, оскільки “животворча сила порівняння при створенні художнього образу, передачі авторського бачення світу, погляду на факти, події і предмети і в цілому створенні художнього тексту неперевершена” [14, 72].

У власне лінгвістичному або формальному плані художнє порівняння може бути представлено у вигляді морфологічної (*flood-like, childish*) або синтаксичної конструкції (“*You feel the weight deep down inside / like thunder or extinction's calm.*” L. Choyce “April Iceberg Off Bragg's Island”), яку видається можливим розділити на конструктивні елементи. Метафора “це не конструкція і навіть не слово, а його нова семантична функція” [15, 34].

При створенні метафоричного словесно-поетичного образу ознаки однієї порівнюваної сутності накладаються на ознаки іншої та співіснують одночасно, нероздільно в межах словесного знаку [там само, 34], це так як, за висловом Дж. Міллера, “на старого друга одягли нове плаття” [8, 255].

Різниця між творчим ментальним актом розумінням метафори та художнього порівняння полягає у поетапності цього процесу. У випадку з художнім порівнянням процес розуміння відбувається у два етапи: 1) розпізнавання стилістичного прийому у контексті поетичного тексту; 2) інтерпретація художнього порівняння з залученням лінгвістичних та екстралінгвістичних знань читача. Процес розуміння метафори дещо ускладнений, оскільки проходить у три етапи: 1) розпізнавання метафори у синтагматичній послідовності поетичного тексту; 2) реконструкція концептуальної основи порівняння, яка формує концептуальний базис метафори; 3) інтерпретація з залученням широкого кола знань читача для адекватного декодування метафори [8, 261].

У процесі інтерпретації і метафори, і художнього порівняння адресат ніби сканує ознаковий простір порівнюваних сутностей у пошуках відповідника, який виконує роль основи порівняння при створенні стилістичних засобів [17, 349]. При інтерпретації метафори адресат націлений на “оцінку якості відповідності” (the quality of the match) між порівнюваними сутностями [16, 348]. У випадку з порівнянням, адресат поінформований про факт схожості суб’єкта та об’єкта порівняння і в процесі декодування відшукує “таку інтерпретацію ознакового простору, яка максимізує якість відповідності” [17, 349].

Ознаки об’єкта порівняння, що є мало характерними або нехарактерними ознаками для суб’єкта порівняння, вводяться у художнє порівняння з метою інтенсифікувати значення ознаки або ввести зазначену ознаку (за умови її відсутності) в ознаковий простір суб’єкта порівняння [10, 234]. Сила впливу художнього порівняння на емоційний та ментальний стан адресата криється в умінні відправника поетичного повідомлення помічати схожість між предметами

та явищами оточуючої дійсності, що не стали результатом когнітивної діяльності когось іншого, і у творчій здатності поєднувати області знань, до яких належать права та ліва сторона художнього порівняння, у незвичний спосіб [8, 256]. Отже, художнє порівняння - стилістичний прийом, що полягає у частковому уподібненні двох предметів, на основі реально існуючої або створеної автором спільної ознаки, виконує одночасно поняттєво-логічну та експресивно-образну функції.

Слід розрізняти порівняння як когнітивну операцію та його вербальну реалізацію у формі стилістичного прийому і метафору як концептуальний засіб пізнання світу та її словесне уособлення у мовленні.

Метафора і порівняння як засоби створення образності поетичного тексту є близькими, але не взаємозамінними поняттями. Беззаперечним є міцний зв'язок, який існує між ними, але він ще не є підставою для їх ототожнення. М. І. Лекомцева пропонує три ознаки послуговуючись, якими слід розрізняти метафору та порівняння [7, 178].

Особливістю художнього порівняння є збереження полярних ознак суб'єкта та об'єкта порівняння, вони працюють у комплексі над створенням словесно-поетичного образу. У процесі створення метафори обирається провідна ознака, за якою зіставляються порівнювані сутності, усі інші нівелюються. Відношення подібності, які покладено в основу порівняння, носять градуальний характер, що знаходить відображення у художніх порівняннях зі ступенями порівняння прикметників. Поняття градуальності ознаки відсутнє у семантичній структурі метафори. Метафора є потенціальним структурним елементом художнього порівняння [7, 178].

Іншими словами, метафора і порівняння не лише співіснують на теренах поетичного тексту, а й перебувають у постійному взаємозв'язку на більш високому рівні, через те, що порівняння як когнітивна операція становить ментальну основу метафори. Оскільки "порівняння одного предмета з іншим є одним з найбільш потужних засобів пізнання оточуючого світу. Весь прогрес

теоретичної половини знань людини про зовнішню природу ... був досягнутий власне порівняння предметів та явищ за схожістю” [9, 29].

Отже, після проведеного ґрунтовного вивчення особливостей взаємовідношення та взаємодії таких понять як метафора та порівняння, ми дійшли наступних висновків.

Когнітивна операція порівняння формує концептуальний фундамент обох когнітивно-вербальних утворень, порівняння і метафори. Порівняння і метафора спрямовані на реалізацію потенціалу мисленнєвої діяльності людини, спрямованої на пошук відповідників, аналогій між явищами оточуючого світу, між конкретними предметами й абстрактними сутностями. Проте механізм впливу на свідомість людини є різним, через те, що порівняння підкреслює схожість двох порівнюваних сутностей й спонукає реципієнта до пошуку генези цієї схожості. Метафора констатує тотожність гетерогенних сутностей, що а пріорі виключає їх схожість. Але в той самий час спрямовує адресата на сканування ознакового простору царини джерела та царини мети з метою ідентифікацію основи, яка уможливила продукування такого твердження. Результатом операції сканування є знаходження схожих ознак, які ідентифікуються як основа зіставлення двох предметів. Тим самим, метафора приховано репрезентує схожість порівнюваних сутностей шляхом їх ототожнення, що ускладнює процес інтерпретації.

Порівняння не створює нового інформаційного продукту, на що спрямована метафора, але в результаті когнітивної обробки інформації при співставленні суб'єкта та об'єкта порівняння адресат отримує нове знання, оскільки світло об'єкта порівняння проливається на суб'єкт і він постає перед читачем у новому ракурсі.

Семантичні та когнітивні особливості порівняння і метафори, які закладені у їх глибинній структурі, відображаються і в їх поверхневій структурі. Так, метафора лапідарна за своєю когнітивною та вербальною репрезентацією, на відміну від порівняння, яке експліцитно представляє порівнювані сутності, покажчик, який встановлює компаративний зв'язок між ними та основу

порівняння. У такий спосіб порівняння і метафора відповідають протилежним тенденціям поетичної мови, через те, що порівняння сприяє її розширенню, а метафора, навпаки, її скороченню.

Перспективу подальшого наукового пошуку вбачаємо у вивченні особливостей реалізації когнітивних механізмів порівняння у словесній формі і конструювання функціонально-семантичного поля порівняння на матеріалі поетичних англомовних текстів канадської поезії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Античные теории языка и стиля : [Сборник под общ. ред. О.М. Фрейденберг]. – Л. : ОГИЗ, 1936. - 340 с.
2. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка : (Стилистика декодирования) / Ирина Владимировна Арнольд. – М. : Просвещение, 1990. – 300 с.
3. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Нина Давидовна Арутюнова // Теория метафоры : [сборник: / вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; Общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной]. – М. : Прогресс, 1990. – С. 5-32
4. Вежбицкая А. Сравнение – грация – метафора / Анна Вежбицкая // Теория метафоры : [сборник: / вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; Общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной]. – М. : Прогресс, 1990. – С. 133-152
5. Долинин К. А. Стилистика французского языка / Константин Аркадьевич Долинин. - 2-е изд., дораб. – М.: Просвещение, 1987. – 303 с.
6. Дэвидсон. Д. Что означают метафоры / Дональд Дэвидсон // Теория метафоры : [сборник: / вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; Общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной]. – М. : Прогресс, 1990. – С. 173-193
7. Лекомцева М. И. Семантическая структура сравнения / М. И. Лекомцева // Текст : семантика и структура [отв. ред. канд. Фил. Наук Т. В. Цивьян]. – М. : Просвещение, 1983. - С. 173-179
8. Миллер Дж. Образы и модели, уподобления и метафоры / Джордж Миллер // Теория метафоры : [сборник: / вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; Общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной]. – М. : Прогресс, 1990. – С. 236-283
9. Общее языкознание: Формы существования, функции, история языка / [под ред. Б.А. Серебренникова]. – М. : Наука, 1970. – 567 с.

10. Ортони Э. Роль сходства в уподоблении и метафоре / Эндрю Ортони // Теория метафоры : [сборник: / вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; Общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной]. – М. : Прогресс, 1990. – С. 219-235
11. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – М. : Просвещение, 1976. – 543 с.
12. Стилистика английского языка / [Мороховский А. Н., Воробьева О. П., Лихошерст Н. И., Тимошенко З. В.]. – К. : Вища школа, 1984. – 248 с.
13. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / [под. ред. М.Н. Кожинной]. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта, Наука, 2006. – 696 с.
14. Харитончик З. А., Паромчик С. Е. Сравнение в процессах языковой номинации // Синтагматика слова, словосочетания и предложения: Межвузовский сборник научных трудов. – Волгоград : ВГПИ им. А. С. Серафимовича, 1988. – С. 71-78
15. Черкасова Е. Т. Опыт лингвистической интерпретации тропов (Метафора) / Е. Т. Черкасова // Вопросы языкознания. – 1968. – №2. – С. 28-38
16. Ortony A. The role of similarity in similes and metaphors / Andrew Ortony // Metaphor and thought. – Cambridge university press, 1993. – P. 342 - 356
17. Tversky A. Features of similarity / A. Tversky // Psychological Review. – 1977. – Vol.84. – P. 327-332

Джерела ілюстративного матеріалу

СРО – Canadian Poetry Online Режим доступу: www.library.utoronto.ca/canpoetry/. - Заголовок з титул. екрану.